शिक्षक विद्यार्थी अनुपातले सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभाव

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड)

द्वितीय वर्षको आंशिक

आवश्यकता पूरा

गर्नका लागि

प्रस्तुत

शोध-पत्र

शोधकर्ता
वीरेन्द्र प्रसाद गुप्ता
त्रि.वि.द.नं. - ९-३-२१४-७९९-२००६
परीक्षा रोल नं. - २१४००२५
क्याम्पस रोल नं. - २००/०६३/६५

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

इन्द्रपुर, मोरङ्ग

२०६७, आश्विन

सिफारिस पत्र

मिति २०६७/   /

"शिक्षक विद्यार्थी अनुपातले सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभाव" शीर्षकको यस प्रस्तुत शोधपत्र शिक्षा शास्त्र अन्तर्गत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह दोश्रो वर्ष Ed. 598 को आंशिक आवश्यकता पूर्तिका लागि श्री वीरेन्द्र प्रसाद गुप्ताले मेरो सल्लाह, सुझाव र निर्देशनमा रही मेहनत र लगनशिलताका साथ तयार पार्नु भएकोले यस शोधपत्रलाई अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

उप.प्रा. केशवराज भट्टराई

शोध-निर्देशक

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय अन्तर्गत सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड) दोश्रो वर्षमा Ed. 598 को आवश्यकता पूरा गर्नका लागि श्री वीरेन्द्र प्रसाद गुप्ताले **"शिक्षक विद्यार्थी अनुपातले सिकाई उपलब्धिमा पारेमा प्रभाव"** नामक शोध शीर्षक आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख	
२.	श्री केशवराज भट्टराई	शोध-निर्देशक	
३.	श्री हेमराज ढकाल	बाह्य परीक्षक	
४.	श्री भोजराज घिमिरे	सदस्य, शोध समिति	

२०६७, आश्विन

धन्यवाद ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा शोध निर्देशक उप-प्राध्यापक केशवराज भट्टराईलाई पाउनु मैले अहोभाग्य ठानेको छु , जसले मलाई शोधपत्र लेखनको क्रममा शुरुदेखि अन्त्यसम्म आवश्यक सामाग्रीहरु उपलब्ध मात्र गराउनु भएन प्रत्यक्ष भेट र फोन सम्पर्कमा समेत सल्लाह, सुझाव र निर्देशन दिएर जुन सहयोग प्रदान गर्नुभयो मेरा लागि त्यो अविस्मरणीय रहनेछ । यसका लागि म वहाँलाई हार्दिकताका साथ कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसै गरी शोधपत्रको शीर्षक छनौटमा विद्वतापूर्ण सहयोग र सल्लाह प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरु सहायक प्राध्यापक भोजराज घिमिरे र शोध प्रस्तावनाको प्रारम्भिक स्वरुप हेरी आवश्यक सल्लाह दिनुहुने श्रद्धेय गुरु सहायक प्राध्यापक गणेशप्रसाद दाहाल प्रति म आभारी छु ।

शोधपत्र तयारीको क्रममा शोधप्रस्तावनालाई विभागीय स्वीकृति प्रदान गरी अनुसन्धानको मार्ग प्रशस्त गर्न सहयोग गरिदिनुहुने विभागीय प्रमुख उप-प्राध्यापक लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ ज्यूप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

यसै क्रममा कखरा देखि यो तहसम्म पुऱ्याउनु हुने पूजनीय माता पिताका चरण कमलमा श्रेय टक्रयाउँछु । पारिवारिक जिम्मेवारी वहन गरी मेरो अध्ययन पूर्णताका लागि मार्ग प्रशस्त गर्न सहयोग गर्ने मेरी जिवन-साथी ज्योती कुमारी गुप्ता र छोरा अंकित कुमार गुप्तालाई स्मरण गर्न चाहन्छु । त्यसैगरी मलाई आवश्यक सामाग्री उपलब्ध गराई शोधपत्र सम्पन्न गर्न सहयोग गर्नुहुने सवैमा हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अध्ययन कार्यमा साथीहरु जयकुमार झा, वीरबहादुर खड्का, सूर्यकान्त राउतले गरेको सहयोगलाई मित्रताको फराकिलो बन्धनको रुपमा लिएको छु ।

अन्त्यमा कतिपनि झन्झट नमानी शोधपत्र टाइपिङ्ग गरी सहयोग गर्ने अभिनय न्यौपानेलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

वीरेन्द्रप्रसाद गुप्ता
दुहागढी-४, झापा
२०६७, आश्विन

शोधसार

'शिक्षक विद्यार्थी अनुपातले सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभाव' शीर्षकमा गरिएको यो अध्ययन शिक्षाको आधारशिला मानिएको प्राथमिक तहमा शिक्षक र विद्यार्थीको वितरण कसरी भएको छ र त्यसले सिकाई उपलब्धिमा कस्तो प्रभाव पारेको छ भन्ने मूल आशयका साथ गरिएको यो अध्ययन झापा जिल्लाको काँकडभिट्टा स्रोतकेन्द्र भित्रका सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरुलाई नमूना आकारको रुपमा छनौट गरिएको थियो । गुणात्मक, विवरणात्मक, परिमाणात्मक जस्ता अनुसन्धान ढाँचाको प्रयोग गरी प्रश्नावली, अन्तर्वाता तालिका, अभिलेख अध्ययन जस्ता अनुसन्धानका साधनबाट सूचना संकलन गरी यो शोध अनुसन्धान सम्पन्न गरिएको छ ।

नमूना छनौटमा परेका विद्यालयमा शिक्षक र विद्यार्थीको अनुपात मिश्रित रहेको पाइयो, जसमा श्री सहिद दशरथ चन्द उ.मा.वि. मा २५.८ : १, श्री कृष्ण प्रा.वि. मा १९.५ : १ र शान्ति प्रा.वि. मा १९.८३ : १ रहेको देखिन्छ भने शिक्षक विद्यार्थी उपस्थिति समेत विद्यालयमा मिश्रित देखिन्छ । यसैगरी कक्षागत सिकाई उपलब्धि घटीमा ४३.१९% (कक्षा-३) र बढीमा ५१.९७% (कक्षा-४) मा रहेको पाइयो भने विषयगत सिकाई उपलब्धि नेपाली विषयको ६१.७८% (कक्षा-३) बढी, गणित ३१.८०% (कक्षा-४) कम र मध्यम रुपमा विज्ञान विषयमा ५०.००% रहेको देखिन्छ । शिक्षक दरवन्दी मिलान (११ जना), शिक्षकको व्यवहार र शिक्षण विधिको प्रयोग (६ जना) विद्यालय वातावरण (४ जना) लगायत प्रधानाध्यापकको दक्षता (४ जना) समेतले सिकाई उपलब्धि प्राप्त गर्न असर पुऱ्याउने प्रमुख तत्वहरु रहेको तथ्यलाई यस अध्ययनले पुष्टि गरेको छ ।

यस अध्ययन मार्फत सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा शिक्षक विद्यार्थीको असमान वितरणलाई सुधार गर्नुपर्ने, शिक्षकलाई कर्तव्य निष्ठ बनाउनुपर्ने, कक्षा कोठाको वातावरण सिकाई अनुकूल बनाउनुपर्ने, अतिरिक्त कक्षाको व्यवस्था गर्नुपर्ने, अतिरिक्त क्रियाकलापका साथै मनोरञ्जनात्मक क्रियाकलापमा समेत जोड दिनुपर्ने, सिकाई उपलब्धि बढाउन निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन, नतिजा विश्लेषण, अभिभावक शिक्षा, शैक्षिक सामाग्रीको उपलब्धता र शिक्षण विधिको उपयुक्त छनौट हुनुपर्ने जस्ता सुझावहरु पेश गरिएको छ । यसै गरी नीति निर्माण तहका लागि शिक्षक दरबन्दी मिलान गर्नुपर्ने, विद्यालयको भौतिक सुविधा सुधारका लागि कदम चाल्नुपर्ने, शिक्षकलाई कर्तव्यनिष्ठ बनाउन सहयोगी हुनुपर्ने जस्ता सुझाव दिइएको छ भने अभ्यास तहका लागि समेत सुझाव पेश गरिएको छ ।

विषयसूची

	पेज नं.
सिफारिस पत्र	I
स्वीकृति पत्र	II
धन्यवाद ज्ञापन	III
शोधसार	IV
तालिकासूची / चित्रसूची	VIII
संक्षिप्त शब्दावली	IX

परिच्छेद : एक **१-४**

परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	२
१.३	अध्ययनको औचित्य	३
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	३
१.५	अनुसन्धानात्मक प्रश्न	३
१.६	अध्ययनको परिसीमा	४
१.७	शब्दावलीको परिभाषा	४

परिच्छेद : दुई **५-१०**

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

२.१	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	५
२.२	सैद्धान्तिक खाका	७
२.३	शैक्षिक उपादेयता	१०

## परिच्छेद : तीन 	११-१३

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा ११

३.२ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया ११

३.२.१ नमूना जनसंख्या ११

३.२.२ नमूनाको आकार ११

३.२.३ नमूना छनौटको विधि १२

३.२.४ नमूना छनौटको आधार १२

३.३ अनुसन्धानका साधनहरु १२

३.४ तथ्याङ्कका श्रोतहरु १३

३.५ तथ्याङ्कको विश्लेषण तथा प्रस्तुती १३

## परिच्छेद : चार 	१४-३१

तथ्याङ्कको विश्लेषण तथा प्रस्तुतीकरण

४.१ प्राथमिक विद्यालयमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १४

४.१.१ शिक्षक विवरण १४

४.१.२ विद्यार्थी विवरण १५

४.१.३ विद्यालयमा शिक्षक विद्यार्थी उपस्थितिको स्थिति १७

४.१.४ विद्यालयगत कक्षा शिक्षणमा विद्यार्थी संख्या १८

४.१.५ विद्यार्थी व्यवस्थापन सम्बन्धि विवरण १९

४.२ विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धि २१

४.२.१ कक्षागत सिकाई उपलब्धि २१

४.२.२ विषयगत सिकाई उपलब्धि २२

४.२.३ शिक्षण विधिको प्रयोगको अवस्था २३

४.२.४ सिकाई उपलब्धिमा असर पार्ने तत्वहरु २४

४.२.५ शिक्षकको कक्षा कार्यभार २६

४.२.६ कक्षा शिक्षण र मूल्याङ्कनको अवस्था २६

४.२.७ विद्यालयमा फर्निचरको अवस्था २८

४.३ सिकाई उपलब्धि न्यून हुने कारणहरु २९
४.३.१ प्र.अ बाट औंल्याइएका कारणहरु २९
४.३.२ शिक्षकबाट औंल्याइएका कारणहरु २९
४.३.३ विद्यार्थीहरुबाट औंल्याइएका कारणहरु ३०
४.४ सिकाई उपलब्धि वृद्धि गर्न चालिनुपर्ने कदमहरु ३०

परिच्छेद : पाँच **३२-३५**
प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव
५.१ प्राप्ति ३२
५.२ निष्कर्ष ३३
५.३ सुझाव ३४

सन्दर्भसूची
अनुसूचीहरु

तालिकासूची

तालिका नं.	विवरण	पेज नं.
१	शिक्षक विद्यार्थी विवरण	१६
२	शिक्षक विद्यार्थी उपस्थिति दर	१७
३	विद्यार्थी संख्याको वितरण	१९
४	विद्यार्थी व्यवस्थापनको विवरण	२०
५	कक्षागत सिकाई उपलब्धि	२१
६	विषयगत सिकाई उपलब्धि	२२
७	शिक्षण विधिको छनौट र प्रयोगको अवस्था	२४
८	विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धिमा असर पार्ने तत्व	२५
९	विद्यार्थीको मूल्याङ्कन कार्यको स्थिति र प्रकार	२७
१०	फर्निचर व्यवस्थापनको विवरण	२८

चित्रसूची

चित्र नं.	विवरण	पेज नं.
१	शिक्षक विवरण	१५
२	विद्यार्थी विवरण	१६

संक्षिप्त शब्दावली

प्र.अ.	:	प्रधानाध्यापक
वि.व्य.स.	:	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
गा.वि.स.	:	गाउँ विकास समिति
प्रा.वि.	:	प्राथमिक विद्यालय
मा.वि.	:	माध्यमिक विद्यालय
उ.मा.वि.	:	उच्च माध्यमिक विद्यालय
रा.शि.प.यो.	:	राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना
%	:	प्रतिशत
जि.शि.का.	:	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
आ.व.	:	आर्थिक वर्ष
क्षे.शि.नि.	:	क्षेत्रिय शिक्षा निर्देशनालय/निर्देशक
NCED	:	National Council Education Development
CERID	:	Research Center for Educational Innovation and Development